

در قلمرو درون (استکلهم، ۱۳۷۰) و جز اینها، که امکانات طبع و نشر این آثار را انجمن ایرانیان مقیم یوله (سوئد) فراهم نموده است.

اما ترجمه کتاب مورد بحث از روی ترجمه های فرانسه و انگلیسی صورت پذیرفته و سپس با متن عربی و ترجمه فارسی پیشگفته نیز مقابله شده است. بر روی هم، نشر کتاب متین و امین، ادیبانه و آهنگین، رسا و دلنشین است و بخوبی توانسته پیام «پیامبر» جبران خلیل جبران را به خواننده فارسی زبان انتقال دهد (ص ۲۳-۱۱۳). همچنین نقل معانی و برگردان ادبی چند اثر دیگر او از متن انگلیسی به فارسی درست و روان بدیده می آید، که عبارتند از: شاعر تبعیدی، گزینه ای از گفتارهای معنوی، شهر گذشته، اندیشه شما و اندیشه من، لبنان شما و لبنان من، فینه و استقلال، نمایشنامه الصلیبان (ص ۱۱۵-۱۷۲).

پیامبر چنین فتح باب می کند: «المصطفی، مرد برگزیده و محبوب، که سپیده دم روزگار خویش بود... (الخ) و انجماش چنین است: «لحظه ای بس کوتاه، برهه ای ز آرامش بر سر باد، و یکی مام دگر، خواهم زاییدن» (ص ۱۱۳). اینک بهره «زمان» از زبان پیامبر نمونه گزینه واری است از لحاظ معنا و محتوای فلسفی، هم روایت و نقل به فارسی:

«ویک ستاره شناس پرسید: استاد، و زمان چطور؟ و او پاسخ داد: قصد دارید زمان را - که نه دارد مرزی، نه پذیرد مقیاس - تابع سنجش و میزان سازید؟ و به آهنگ فصول و ساعات، شیوه خویش هماهنگ کنید؛ سیر جان را، حتی، با همین نظم، برانید به پیش. از زمان ساخته شطی که بر ساحل آن، می نشینید و نظر بر گذرش می فکنید. لیک با این همه، باز، بی زمانی که درونتان دارید، باشدش عین یقین: بی زمانی حیات؛ و بدانند دیروز - خاطره امروز است، و که فردا، تنها، خواب امروز بود. وانکه در جان شما - می سزاید نغمه، و کند کشف و شهود، همچنان جا دارد - خود به محدوده آن لحظه آغازینی - کاختران را به فضا پاشیده است.» (ص ۸۱)

پرویز اذکائی

***

معرفیهای اجمالی

جلوه هایی از یک روح سرکش: پیامبر و چند اثر دیگر. جبران خلیل جبران. ترجمه مجید شریف، یوله (GAVLe) سوئد، نشر مشعل، تابستان ۱۳۷۲ / اوت ۱۹۹۳، ۱۷۲ ص، رقی.

«پیامبر» از آثار

مشهور ادیب مسیحی و نویسنده نامدار لبنانی جبران خلیل جبران (۱۸۸۳-۱۹۳۱) و بلکه شاهکار اوست، که پیشتر با ترجمه دکتر مصطفی اعلم به فارسی طبع و نشر شده است (تهران، انتشارات نقش، مهرماه ۱۳۶۱) و جز این نیز ترجمه های دیگری دارد. اما این ترجمه تازه، به نثری آهنگین و از سوی نویسنده هم میهن مقیم خارج از کشور صورت گرفته است. آثار قلمی آقای «مجید شریف» پیشتر در ایران جزو «انتشارات تشیع» چاپ شده است؛ از جمله: اسلام راستین تولدی دوباره می یابد (۱۳۵۸) یا سرمایه داری از خودیگانگی و انقلاب فرهنگی (۱۳۵۹) و چند اثر دیگر او در سوئد انتشار یافته، از جمله: سیری

را مانند مار زخمی کرده که این بار به همه وجود و با به کارگیری تمامی قدرت سیاسی، نظامی، اقتصادی و خصوصاً تبلیغاتی، به جنگ ادیان آمده‌اند و به عنوان پرونده فرهنگی نظام نوین جهانی، بحث حذف دیانت از صحنه اجتماعی را مطرح می‌کنند.

در چنین شرایطی است که مباحث لاهوتی و ناسوتی گفتگو و نزدیکی ادیان بزرگ الهی، از ضروریات اصلی فرهنگی همه معتقدان به دیانت می‌شود و باید در این مهم مطالعات فرهنگی و همکاریهای علمی و عملی صورت پذیرد.

از کسانی که در ابعاد مختلف، موضوع گفتگوی اسلامی-مسیحی را مطرح می‌کند، «علامه محمد حسین فضل‌الله» محقق، نویسنده و شخصیت برجسته لبنانی است که در کتاب «فی آفاق الحوار الاسلامی المسيحی» (با ۴۶۴ صفحه و در مجموعه انتشارات «دارالملوک» لبنان) مسأله را پی گرفته است.

نویسنده با آشنایی عمیق به فقه، تفسیر، مبانی اسلامی و مباحث سیاسی-اجتماعی و از آن رو که در مقام رهبری معنوی جامعه شیعی لبنان در ارتباط مستمر با رهبران دینی سایر ادیان بوده است، توانسته است به مطالب عمیق و قابل توجهی در این کتاب بپردازد.

مقدمه کتاب با بحث نسبتاً مفصلی در مورد ضرورت گفتگو بین ادیان بحث، و در دو فصل، به دلایل فکری و عقیدتی و به دلایل اجتماعی و سیاسی اشاره می‌کند و از صاحب نظران مسیحی و مسلمانی که به این امر اهتمام داشته‌اند، یاد می‌کند. در بخش دیگری از مقدمه کتاب، حوادث اجتماعی و سیاسی دهه اخیر و در رأس آن، انقلاب دینی امام خمینی (ره) را ذکر و آن را از دلایل ضرورت گفتگو می‌شمرد.

در فصل اول کتاب که از بهترین و پرمحتواترین بخشهای کتاب است، به مسأله «حوار» در اسلام و در سایه این بحث، به مباحث اجتماعی مورد نیاز جوامع اسلامی نیز توجه شده است. عناوین این فصل، نشان‌دهنده موضوعات مورد نیاز جامعه اسلامی است:

- تفاوت میان «حوار» و «جدل»؛ گفتگو با انسانهای دیگری بی هیچ محدودیت و اینکه هیچ کس نیست که گفتگو با او ممنوع باشد، زیرا نفوذ مباحث عقلی و نظری تنها از راه گفتگو است.

فی آفاق

الحوار الاسلامی المسيحی

علامه

محمدحسین فضل‌الله

لبنان: دارالملوک

گفتگوی اسلام و مسیحیت (ضرورتها و مشکلات). علامه محمد حسین فضل‌الله. فی آفاق الحوار الاسلامی المسيحی. الطبعة الاولى، لبنان، دارالملوک، ۴۶۴ ص.

از آنجا که خدای متعال، نازل کننده ادیان بزرگ الهی است، بدیهی است که ادیان آسمانی دارای مشترکات بسیاری باشند. آنها همه از سوی مبدأ هستی، برای هدایت بشر نازل شده‌اند و وجود اختلافات، یا در اثر تحریفها و توجیه‌هایی است که متولیان دین به ادیان تحمیل کرده‌اند و یا به خاطر تکامل ادیان است، بدین معنا که مباحثی برای انسانهای ادوار بعد، به اصول ادیان اولیه اضافه شده است.

تکیه بر این مشترکات و بحث و گفتگو و ایجاد فضای مودت‌آمیز علمی و اجتماعی میان ادیان، آرزوی همه ادیان بوده و هر دینی، ادیان ماقبل خود را به آن دعوت می‌کرده است. انجیل و قرآن از پیشتازان این دعوت بوده‌اند و هر دو بر محور گفتگو و مذاکره بر روی مشترکات، یکدیگر را به وحدت فرا خوانده‌اند. واقعیت این است که روح ادیان در مشترکات، اصلی است که خداوند برای جوامع بشری در همه اعصار نازل کرده و آن مجموعه، می‌تواند همیشه و در همه حال، جوهر دین تلقی گردد.

صرف نظر از مباحث لاهوتی، گفتگو بر محور مشترکات ادیان در مباحث ناسوتی نیز ضروری است. از یک سو، شرایط جهانی خصوصاً در دهه اخیر مسایل و مشکلات مهم و جدیدی را به جامعه دینی عرضه کرده است و برای آنان پاسخ می‌خواهد و از سوی دیگر، قدرتهای بزرگ در نظام جدید جهانی، به شدت با دیانت و حضور دین در صحنه‌های اجتماعی به ستیز برخاسته‌اند و در صدد طرد آن به انزوای مساجد و معابد هستند.

مشکلات اساسی که متدینان جهان-خصوصاً مسلمانان- علیه منافع قدرتهای جهانی سازماندهی کرده‌اند و نقش و سهمی که در بحرانهای جهانی به عهده گرفته‌اند، دشمنان

منطقه‌ای که تنوع دینی هست، روشنگریهایی شده و در نهایت آرزو شده که در آینده، انسانیت در لبنان حکومت کند و هیچ کس حق دیگری را دچار خدشه نکند.

مباحث فکری و عقیدتی از نظر اسلام در فصل چهارم و زیر عنوان روابط اسلام و مسیحیت در واقعیت و در آینده مطرح شده است. طرد ستیزه‌های خشونت‌آمیز و توجه به مناهج عقلی جهت تحقیق از اندیشه عمیق دیگران و اینکه گفتگوها باید جدی و با چهارچوب مشخص و با آرامش انجام گیرد، از دیگر مطالب مطرح شده در این فصل است. مبانی معنوی و اخلاقی در اسلام و مسیحیت و اینکه منطق حضرت رسول اکرم (ص) و حضرت مسیح (ع) بر یک نهج استوار بوده، اساس روابط اسلام و مسیحی را سازمان می‌دهد. بحث حکومت در اسلام هنگامی که در چهارچوب روابط اسلام و مسیحیت قرار می‌گیرد، موضوعات نو و جدیدی را می‌آفریند:

مسیحیت به حکومت معتقد نیست و این را نقطه قوت خود می‌داند و به همه بشریت و نوع حکومت مختارشان احترام می‌گذارد. وقتی قرار باشد اسلام به حکومت اعتقاد داشته باشد، آیا معنای طبیعی آن این است که مسیحیان باید در زیر سیطره سیاسی مسلمانان باشند و یا اگر قرار است مسلمانان حاکم باشند، آیا اجازه مباحث نظری مانند نقد تاریخی قرآن داده می‌شود؟

مسیحیت معتقد به تبلیغات بیشتری است و بنیادگرایان اسلامی آن را حرکتی استعماری می‌پندارند و احیاناً به قتل و کشتار مسیحیان به عنوان یک حرکت سیاسی و جهادی می‌اندیشند.

این مباحث، مشکلات جدی است که در برابر زندگی مشترک اجتماعی اسلام و مسیحیت قرار گرفته است.

نویسنده کتاب در پاسخ می‌گوید: اگرچه بعضی از این موارد عملاً مشکل‌آفرین بوده، اما باید عالمان روشنفکر و معتقد از دو طایفه خصوصاً علمای اسلامی، براساس مشترکات که جمع شدن دور محور توحید خداوندی و وحدت انسانیت برضد مستکبران است اجتماع کرده و مشکلات تعصب‌آمیز را برطرف نمایند.

بحث پایانی که در واقع جمع‌بندی کتاب است، به تاریخچه حکومت مسیحیان و یهودیان اشاره کرده که چون به قدرت رسیدند، وجود مسلمانان را برتافتند و آنان

- ضرورت‌های حوار (در این قسمت، بحث آزادی اندیشه و آداب گفتگو در سیره ائمه و انبیا - علیهم السلام - مطرح شده است)؛ اسلوبهای گفتگو و شیوه «بالتی هی احسن».

- در منهج اسلامی حوار، پیشداوری نسبت به حوارکننده، وجود ندارد.

- در اسلام، گفتگوی همراه با تهمت و فحش و بی ادبی وجود ندارد.

- در گفتگوهایی که اثر مصرفی دارند و تنها برای حل مشکلات سیاسی و مقطعی هستند، هیچ یک از طرفین سودی نمی‌برند. اسلام نیز این نوع گفتگو را رد می‌کند.

- مباحثی که می‌توانند موضوع گفتگو باشند، اصل ایمان و شرک نیست، بلکه نمونه‌هایی از این دست است: مباحث اخلاقی، امر شریعت، مسأله اهل ذمه، مباحث مشترک اجتماعی.

- موضوعات گفتگو در حوزه لبنان.

فصل اول، با بحث درباره ویژگیهای افراد مورد حوار و منافع گفتگو، پایان می‌یابد.

در فصل دوم کتاب، گفتگو در بُعد عقیدتی بررسی شده است. در این فصل، عمدتاً مباحث نظری، کلامی و تاریخی مورد بحث قرار گرفته و علامه محمد حسین فضل‌الله نقطه و نظرات اسلام را در مورد مسایل مورد توجه جامعه مسیحی مطرح کرده و بیشتر سعی کرده تا حرمت‌گذاری اسلام بر افکار و عقاید مسیحی را مطرح سازد و نتیجه بگیرد که اختلافات موجود، اختلافات عقیدتی نیست بلکه وسایل ارتباط جمعی غرب به مسأله دامن می‌زنند و بحث سیاسی، اختلاف میان ادیان را با نمای اختلافات فکری جلوه می‌دهد. طبعاً با این مقدمه، عالمانی که از هر دو دین در این دام گرفتار می‌آیند، واقعیت را درک نکرده‌اند. قصه مریم، معجزه طفل، صلح، بندگی خدا و زندگی و ولادت عیسی در این فصل مورد بحث قرار گرفته‌اند.

بحث لبنان و مشکلاتی که مسیحیان با نظام طایفه‌گری لبنان دارند، خصوصاً اینکه پس از انقلاب، مسیحیان همواره در حال خوف از برقراری جمهوری اسلامی در لبنان هستند و گمان می‌کنند حقوق مسیحیت نادیده گرفته خواهد شد، مورد توجه نویسنده در فصل سوم قرار گرفته و نسبت به زندگی مسالمت‌آمیز مسیحیان و مسلمانان در لبنان و ضرورت حرمت‌گذاری ادیان به یکدیگر در

را به طور کلی از صحنه حذف کردند. برای نمونه حکومت مسیحی در اندلس، اسلام را از اسپانیا برچید یا در بعضی موارد، مسلمانان را به دریا انداختند؛ اما در همهٔ مجتمعات اسلامی که اسلام به قدرت رسید، مسیحیان با امنیت در آن زندگی کردند و تنها مالیاتی را که همه می‌بایست پردازند، می‌پرداختند. این مالیات، همان جزیه است که بسیاری از مسیحیان از آن می‌ترسند و یا آن را به عنوان نکتهٔ مشکل‌آفرین در اسلام می‌پندارند که جزیه گرفتن از مسیحیان - بنا به تعبیر آیهٔ شریفهٔ «قاتلوا الذین لا يؤمنون بالله ولا بالیوم الآخره ولا یحرمون ما حرم الله ورسوله ولا یؤمنون دین الحق من الذین اتوا الکتاب حتی یعطوا الجزیه عن یدوهم صاغرون» نوعی اقرار به ذلت است. باید توجه داشت که این آیهٔ قرآن در مقام بیان وضعیت مسالمت‌آمیز نیست، بلکه در شأن کسانی است که ترمدمی‌کنند و به قانون احترام نمی‌گذارند. در شرایط عادی، جزیه گرفتن حرمت‌گذاری به غیر مسلمانان است که آنان را مانند یک هموطن می‌پذیرند و از آنان مالیات می‌گیرند.

علامه سید محمد حسین فضل‌الله ادامهٔ کتاب را به چند سخنرانی و مصاحبه و گفتگو با رهبران مسیحیت اختصاص داده که موضوع همهٔ آنها، حوار اسلام و مسیحی است. کتاب «فی آفاق الحوار الاسلامی المسیحی» کلیات موضوع گفتگوی اسلام و مسیحیت را بخوبی بیان کرده است، اما آیت‌الله سید فضل‌الله با اشرافی که در طول مدت زندگی خود در کشور طایفه‌گری لبنان به حوادث سیاسی دارند (که عمده اختلافات بین ادیان را رقم می‌زند)، اگر به بحث دربارهٔ توطئه‌های سیاسی در جهت اختلاف‌اندازی میان مسلمانان و مسیحیان و یا ضرورت سیاسی اتفراق نظر و دیالوگ ادیان بزرگ الهی به تفصیل بحث می‌کردند، حوار بین اسلام و مسیحی از نظر سیاسی جدی‌تر تلقی می‌شد. نکتهٔ دیگری که باید متذکر شد، اینکه کتاب تنها از نگاه اسلام مباحث را مطرح کرده است و البته جایگاه رفیع اسلامی فضل‌الله نیز چنین اقتضایی را دارد؛ اما اگر کسی از عالم مسیحیت و یا مسلمانی با اطلاع از مباحث مسیحی، در کتابی مستقل همین نهج مسایل را از دیدگاه مسیحی بررسی کند، کتاب کاملتر و برای جامعهٔ فرهنگی مفیدتر خواهد شد.

مباحث حوار اسلام و مسیحی در این کتاب، در واقع آغاز کاری است برای محققان مسلمان و مسیحی تا در ادامهٔ این حرکت فرهنگی بتوانند مشترکات این دو دین بزرگ الهی در مسایلی مانند توحید، نبوت، روز جزا، عبادت خدا، روزه، مالیات و صدقات، تعاون اجتماعی، خانواده، محیط زیست، صلح، شرور و موعود الهی را بیان کنند و هر یک را با توجه به منابع دو دین مستنداً در اختیار قرار دهند. در این صورت است که می‌توان گفت حرکتی اساسی و زیربنایی در جهت نزدیک‌سازی دو دین الهی به یکدیگر انجام پذیرفته است.

سید محمدعلی ابطحی

***

خلو و اعتدال در اسلام

تندروپهای دینی و افراط در تقدس‌بخشیدن به برداشتهای شخصی، از مطرح‌ترین مشکلاتی است که همواره ساحت ادیان را مخدوش ساخته و موجب شده تا بسیاری از معتقدان دینی از دین مصطلح دست بردارند و تازه‌باوران یا بی‌باوران به دین، هرگز سراغی از دیانت نگیرند.

شریعت‌های سمحه و سهله‌ای که خداوندگار، آنها را چونان دستورالعملی برای زندگی بشر زمینی فرو فرستاده بود، وقتی به مجموعه‌ای از تعصبات و تحجرها تبدیل شد و بدون داشتن کمترین تناسبی با زندگی بشری، چونان حربه‌ای در اختیار صاحبان اندیشه دینی با تمام تفاوت‌هایشان قرار گرفت، وضعیت همگانی و تأسف‌آوری در سطح جهان و ادیان گوناگون به وجود آورد.

گرچه انگیزهٔ هر یک از این افراط‌ها در مسایل دینی مختلف بوده و در بسیاری از موارد، دو دیدگاه متفاوت دینی، برای رویارویی هرچه بیشتر با رقیب، به افراط‌های خود افزوده‌اند؛ برای نمونه می‌توان افراط را در دو فرقهٔ وهابگری و اخبارگری شیعی، ذکر کرد. باری در نگاهی کلی، می‌توان گفت در این افراط‌ها جوهرهٔ دین بیشترین آسیب را تحمل کرده است.

البته در این جدلهای اعتقادی و ایدئولوژیک، و در کنار بیشتر افراط‌های دینی، متأسفانه ردپای آشکار و پنهان

تندرویها و اصول‌گراییهای دینی انداخته و این مهم را بخوبی تحلیل کرده است.

این کتاب رسالهٔ پایان‌نامهٔ «عبدالرحمن بن معلی اللویحق» است که آن را برای بخش فرهنگ اسلامی دانشکدهٔ شریعت جامعهٔ اسلامی امام محمد بن مسعود نوشته و اساتید راهنمای او، زین‌العابدین الرکابی، دکتر عبدالرحمن صالح المحمود و فتحی بن محمد الزعینی بوده‌اند. نویسنده در پایان کتاب، هشت صفحه فهرست آیات، ده صفحه فهرست احادیث، دو صفحه فهرست اصطلاحات و الفاظ عربی، یک صفحه فهرست فرق و مذاهب، یک صفحه فهرست آیات شعری، هشت صفحه فهرست اعلام، بیست و شش صفحه فهرست مراجع، یک صفحه فهرست مدارک و کتب خطی، یک صفحه فهرست جراید و مطبوعات و یک صفحه فهرست مراجع خارجی را به عنوان مدارک کتاب ذکر کرده است.

آنچه به طور اساسی در این کتاب پر حجم مورد توجه قرار دارد، در وحلهٔ نخست، مسألهٔ غلو است. نویسنده در این باب، با اشاره به نصوص، به مفهوم میانه‌روی در اسلام، مظاهر غلو و افراطیگری دینی که مورد نهی اسلام است، پرداخته است.

نکتهٔ دیگر، اشاراتی است که کتاب به تاریخچهٔ غلو و افراطیگری در جوامع مختلف اسلامی دارد و اینکه در کشورهای مختلف و فرهنگهای گوناگون، سیر غلو، متفاوت و مغایر بوده است.

در این فصل، نویسنده این اعتقاد را در تاریخ ردیابی کرده که غلوهای موجود اعم از افراطها و تفریطها که جناحهای مختلف را به خود مشغول داشته و احیاناً درگیریهایی خونینی نیز به وجود آورده‌اند، دارای یک تسلسل تاریخی هستند و همه از یک منشأ افراطیگری در دین به وجود آمده‌اند؛ مانند خوارج و غالیان در حق علی علیه السلام.

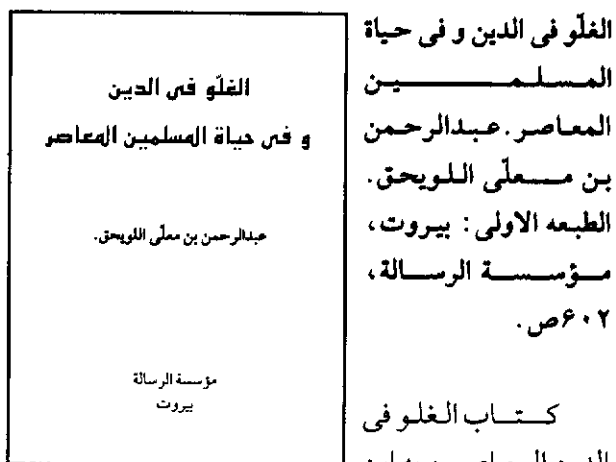
مفهوم لغوی و سیر تطور و ریشه‌های لغت غلو، تسامح، وسطیت، افراط و تفریط از مباحث راهگشایی است که مستنداً در کتاب ذکر شده است و خواننده را به مبادی جدیدی راهنمایی می‌کند. در پایان، فهرستی از برخی افراطهای دینی در جوامع مختلف آورده شده که اشاره به بعضی از آنها مفید است:

قدرتهای سیاسی نیز دیده می‌شود. ردپای سیاستمدارانی که همواره علاقمند بوده‌اند برای حذف رقبای منطقه‌ای، قومی و سیاسی خود، از قویترین حربه - یعنی دین - استفاده کنند.

تشویق و تحریص عالمان در ارائهٔ نظریات هر چه افراطی‌تر در جهت منابع حکومتی، تحت فشار قراردادن مصلحان و آزاداندیشان دینی و بهره‌وری از امکانات تبلیغی برای بیان آرای افراطیگری دینی، بخشی از ابزار تکمیل‌کنندهٔ این سناریو است که همواره از طرف قدرتهای سیاسی طراحی شده است.

غلو همچنین در مقولات مختلف اجتماعی و فکری اثرات قابل توجهی باقی گذاشته است و باعث به وجود آمدن ادیان و مذاهب و گرایشهای گوناگون دینی (به تناسب روحيات و خصوصیات قومی) در نقاط مختلف جهان شده است. در حقیقت، مسألهٔ غلو با صرف نظر از جنبه‌های دینی، از گذرگاه تاریخی، روانشناختی جوامع و بررسی زمینه‌های رشد و نمو آن قابل مطالعه است.

از سوی دیگر، دعوت اسلام به میانه‌روی و معرفی اسلام به عنوان دین وسط و بررسی ابعاد علمی و تاریخی آن، از دیگر زمینه‌هایی است که می‌تواند به شکل ایجابی و مثبت به حلّ مُعضل غلو و افراطیگری دینی کمک کند. در باب این دو مسألهٔ مهم، دو کتاب تحقیقی در دنیای عرب منتشر شده که به اختصار به بررسی آنها می‌پردازیم.

کتاب الغلو فی الدین المعاصر، به این مهم پرداخته و نگاهی علمی به مظاهر غلو و مفاهیم

افراط و تفریط در نظرات اسلام برای اعتنا به مردم، افراط در برائت جستن از سایر مذاهب مسلمان، تکفیرهای فراوان به خاطر معاصی، افراط در شأن رهبران، تکفیر کسانی که رفتارهای غیرجمعی دارند، تکفیرهای بدون ضابطه، تکفیر کسانی که دیگران را تکفیر نمی‌کنند، افراط در توصیف منفی جوامع غیر اسلامی، افراط در اعتقاد به اجتهاد و یانفی هر نوع اجتهاد، مخالفت با فلسفه اسلامی و یانفی صددرصد آن و ...

پیدا کردن ریشه‌های تاریخی هریک از این افراطها و نتایج خونینی که گاه در جوامع اسلامی به وجود آورده‌اند، مبحث مهمی است که می‌تواند نظر هر محقق آگاهی را در این کتاب به خود جلب کند.

*

معروف و عرفا را در این مورد آورده است. بخش اساسی دیگری که مؤلف به آن اشاره دارد، مسأله وسطیت در اسلام است که در این بخش، وسطیت در تصور اسلامی، سیره‌علماء و ائمه مسلمان، در نصوص اسلامی اعم از کتاب، سنت و ... در ایدئولوژی اسلامی بررسی شده و به قوانین و احکام مربوط به این بحث در اصول و فروع دین - به طور مجزا و با ذکر مورد - اشاره شده و افراطها و تفریطهای مردود، ذکر شده است.

در بحث مربوط به وسطیت امت اسلامی نیز به این مطالب اشاره رفته است: مطلوبیت میانه روی برای امت اسلامی؛ اسلام، شریعت میانه؛ نتایج وسطیت در تشکل جامعه بشری؛ ضرورت خودسازی و ایجاد عرف وسطیت در جوامع اسلامی.

در پایان، دکتر محمد عبداللطیف الفرخوری مطالب کتاب را چنین جمع بندی کرده است:

۱- میانه روی از نظر عقل مقبول است.

۲- اصول فضایل سه چیز است: حکمت و عفت و شجاعت که میانه روی در آنها مطلوب و افراط و تفریط مشکل آفرین است.

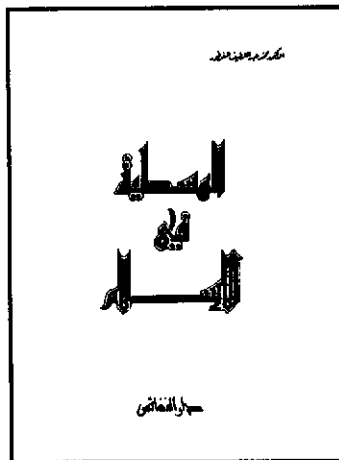
۳- وسطیت در همه احکام شرعی حضور دارد و در همه جا مورد توجه قرار گرفته است.

۴- امت اسلامی، تمدن و نفوذ خود را به خاطر وسطیت به دست آورده است.

۵- میانه روی امت اسلامی توانسته دنیا را مجذوب خود کند.

این دو کتاب، گرچه به دو موضوع بسیار مهم در جوامع اسلامی پرداخته‌اند و مباحث محققانه‌ای را ارائه داده‌اند و به همین خاطر بر دیگران در ارائه ابعاد این موضوع حیاتی، فضل تقدم دارند، اما چند نکته را باید مورد توجه قرار داد:

۱- کتاب «الغلو فی الدین» توانسته است محققانه

الوسطية في
الإسلام. محمد
عبد اللطيف صالح
الفرخوري. الطبعة
الأولى: بيروت،
دار الفقاهين، ۱۷۵ ص.

مؤلف محترم، در
مدخل بحث و باب اول

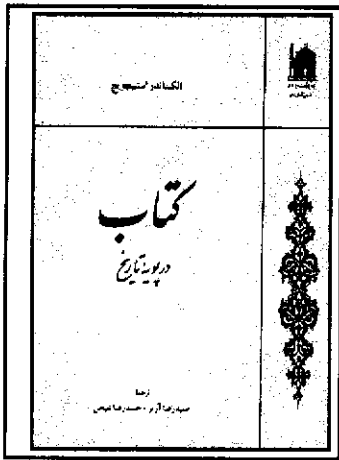
کتاب، واژه وسط و جایگاه میانه روی را در مباحث منطقی و فلسفی پیگیری کرده است و پس از اشاره به تعریف عام از حدود و حقایق اشیا، نتیجه می‌گیرد که از نظر فلسفی و منطقی وقتی همه اشیا دارای آغاز و پایانی هستند، مطلوب عمومی، میانه آنهاست که اساس اسلام بر آن بنا شده و قرآن به همین دلیل، اسلام را دین وسط نام داده است.

مؤلف در بخشهای میانی کتاب، به تفصیل نظرات تعدادی از عالمان علوم مختلف در مورد میانه روی و وسطیت را نقل کرده و در آن، اشعار شاعران معروف، نظرات جامعه‌شناسان، فلاسفه اسلامی، روانشناسان

کتاب به عناوین قابل توجهی اشاره دارد، اما اگر همین عناوین با تحقیقات بیشتر و عمیقتری آورده می‌شد، اشارات مبسوط به نمونه‌های عملی و علمی در تاریخ اسلام ممکن بود. نقطه ضعف دیگر کتاب، این است که به مباحث تاریخی و اثراتی که میانه روی در ساختار حیات جوامع اسلامی داشته، اشاره نشده است؛ این مبحث، مکمل و مؤید مباحث نظری می‌توانست باشد، اما در عین حال توجه به الوسطیة فی الاسلام از ضروریات علمی و اجتماعی جامعه ماست.

سید محمدعلی ابطی

***

کتاب در پویه تاریخ.
 الکساندر استیپچویچ.
 ترجمه حمیدرضا آژیر و
 حمیدرضا شیخی.
 ویراسته محمدرضا
 سروارید. (چاپ اول:
 مشهد، آستان قدس
 رضوی، ۱۳۷۳). ۶۱۲ص،
 وزیر.

در دهه‌های گذشته کتابهای متعددی درباره تاریخ کتاب و کتابخانه‌ها نوشته شده است؛ تا آنجا که اگر همه این کتابها گردآورده شود، خود کتابخانه کوچکی را تشکیل می‌دهد.

حقیقت این است که به گفته ظریفی، آنچه جهان را روشنایی بخشیده، رنگ سیاه است؛ رنگ مرکب سیاه. و همین رنگ مرکب سیاه در صفحات کتابهاست که در روایات ما با خون شهیدان مقایسه شده و برتری به مرکب داده شده است. این نیز گفته شود که از ائمه معصومین (ع) توصیه‌های بلیغی به نوشتن شده و از امام صادق (ع) منقول است: احتفظوا بکتابکم فانه سیأتی علی الناس زمان لایانسون بکتبهم. یعنی نوشته‌های خود را حفظ کنید. زیرا بزودی زمانی فرامی‌رسد که مردم جز با کتابهایشان انس نمی‌گیرند.

مباحث عقیدتی را ریشه‌یابی کند و یا برای اثبات حقایق پرهیز از غلو، تحت تأثیر جو سیاسی قرار نگیرد؛ زیرا مؤلف در بخشی از نوشته‌های خویش، شیعه را فرقه‌ای ناشی از افراط دینی شناخته که البته با واقعیت تاریخی و علمی مغایرت دارد. با این وجود، این کتاب که در عربستان سعودی تألیف شده، هیچ اشاره‌ای به فرقه و هابیت که نمونه بارز افراطیگری دینی است، ندارد.

۲- مطلب دیگری که جایز در کتاب الغلو فی الدین خالی است، رابطه پرهیز از غلو و مسأله غیرت دینی است که این دو، به رغم آن هیچ منافاتی با یکدیگر ندارند، ولی ریشه‌یابی آن می‌تواند، مفید مطالب مهم و قابل توجهی باشد.

۳- به نظر می‌رسد باید مشابه مباحثی که در کتابهای الغلو فی الدین و الوسطیة فی الاسلام به خوبی مطرح شده، در جوامع شیعی نیز که خود، شاهد مصائب فراوانی از این مشکل فرهنگی بوده‌اند، ریشه‌یابی و تحقیق شود و عناوین افراطیگری فکری و دینی و ضربات و صدمات شیعه از فتاوی گوناگون افراطی بخشی از رهبران جمع‌آوری و درباره آنها توضیح داده شود.

۴- با توجه به اینکه مسأله غلو در بیشتر جوامع وجود داشته و بیشتر دارای ریشه تاریخی است و منشأ آن به مسایل قومی و یا شخصی برمی‌گشته، توجه به مباحث جامعه‌شناسی و روانشناختی برای پیدا کردن ریشه و تاریخچه‌تطور آن، ضروری است. اگر ابعاد تاریخی مسأله از نگاه روانشناسانه و نیز جامعه‌شناسانه مورد توجه قرار گیرد، می‌تواند دلایل آغاز بسیاری از این مباحث را روشن کند و از طرفی، هواداران آن افکار را می‌تواند قانع کند و از سوی دیگر، با توجه به آن مشکل می‌توان از موارد مشابه آن نیز پیشگیری کرد. علاوه بر آن که اصل مسأله به عنوان یک تحقیق قابل توجه است.

۵- در مورد کتاب الوسطیة فی الاسلام اگر منصفانه به آن نگرسته شود، باید گفت:

آورده است. چه اینکه خواننده در نمی‌یابد مستند نویسندگان در اطلاعاتی که از کتابخانه‌ها و دربارهٔ کتاب می‌دهد چیست و مأخذ نقلهای او در کدامیک از منابع و در چه صفحاتی است.

کتاب مزبور اطلاعات گسترده‌ای از تاریخ کتاب و کتابخانه‌ها به دست خواننده می‌دهد. ضمن دست‌میرزاد گویی به مترجمان گرانقدر این کتاب، توفیق ناشر محترم را در عرضهٔ چنین کتابهای سودمندی آرزومندیم.

عبدالمحمد نبوی

***

* مفاتیح الأسرار لسُلاکی

الأسفار. الحکمة

المتعالیة فی الأسفار

العقلیة الأریعة،

صدرالدین شیرازی.

تصحیح و تملیق آیه‌الله

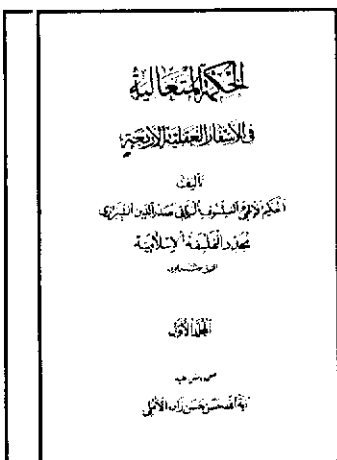
حسن‌زاده آملی (چاپ

اول، تهران، مؤسسه

چاپ و نشر وزارت فرهنگ

و ارشاد اسلامی، ۱۴۱۴)

ج ۱، ۷۰۵ص، وزیری.

حکیم فرزانه صدرالمتألهین ملاصدرا شیرازی (۱۰۵۰ق) در چهار قرن اخیر چنان فلسفه اسلامی را تحت تأثیر افکار و ابتکارات خود قرار داده است که همهٔ فلاسفه متأخر به شرح و تفسیر نظرات او پرداخته‌اند. بیشترین تلاش فلسفی افرادی چون حاج ملاهادی سبزواری و علامه طباطبائی صرف تبیین و تحلیل اسفار شده است.

اسفار اربعه عقلیه (الحکمة المتعالیة) که ام‌الکتاب صدرالمتألهین است، عالیترین کتاب درسی فلسفه در حوزه‌های قدیم و جدید فلسفه است. نوآوریهای این کتاب مخصوصاً در جمع بین فلسفه و شریعت و بیان ارتباط وثیق و عمیق آن دو بالاترین ویژگی این کتاب است.

اسفار دارای یازده مرحله، ده موقوف و یازده باب

بنیاد پژوهشهای اسلامی در آستانهٔ برگزاری کنگره‌ای دربارهٔ کتاب و کتابخانه و همزمان با گشایش ساختمان جدید کتابخانهٔ مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، اقدام به انتشار چند کتاب دربارهٔ تاریخ کتاب و کتابخانه‌ها کرده که کتاب حاضر از آن جمله است.

کتاب مزبور در سال ۱۹۸۵ میلادی به زبان کرواتیی نوشته شده و برگردان عربی آن در سال ۱۹۹۳ منتشر گردیده است. ترجمهٔ فارسی این کتاب براساس برگردان عربی آن انجام شده و نشر آن هنگامی صورت می‌گیرد که تا به حال ترجمهٔ آن به زبانهای آلبانیایی و آلمانی منتشر شده و ترجمهٔ ایتالیایی و انگلیسی آن نیز در جریان است.

نویسندهٔ کتاب، پرفسور استیپ‌چویچ، استاد درس تاریخ کتاب و کتابخانه‌ها در دانشگاه زاگرب است. وی در این کتاب ضمن تبیین تاریخ کتاب در تاریخ، حق مشرق زمین را ملحوظ داشته و فصلی کامل را به مکان کتاب در نزد مسلمانان اختصاص داده است.

کتاب حاضر با پیشگفتار ویراستار ترجمهٔ فارسی کتاب و مقدمهٔ ترجمهٔ عربی آن آغاز شده است. سپس متن کتاب در یازده فصل سامان داده شده و در ضمن آن به تاریخ کتاب و کتابخانه‌ها در چهار گوشهٔ دنیا پرداخته شده است: از تمدنهای کهن خاورمیانه و خاور دور و جهان یونانی-رومی گرفته تا اروپای عصر میانه و سرزمینهای اسلامی و خاورمیانه در سده‌های میانه و از آنجا تا عصر رنسانس و سپس تا انقلاب فرانسه.

نویسنده با سیر آفاقی و انفسی در همهٔ سرزمینها کوشیده است هر ملتی را در جایگاه خود بنشانند و تاریخ مکتوب هیچ ملتی را نادیده و ناگفته نگذارد. وی در خلال بررسیهای خویش به آغاز کتاب، مواد و شکل کتابت، سانسور کتاب، کتابهای مرجع، بهای کتاب، عاریه گرفتن و سرقت کتاب، آغاز چاپ کتاب، نمایشگاههای کتاب، کتابهای ممنوعه، کتابسوزی و مسائل دیگری از این دست، پرداخته است.

نویسنده در پایان هر فصل، منابع آن را آورده است در لابلای کتاب تصاویری آورده شده که بر ارزش آن افزوده است. پایان بخش کتاب، نمایهٔ آن است.

شاید بتوان گفت تنها اشکال اساسی کتاب حاضر در این است که نویسنده منابع هر فصل را یکجا در پایان آن

از امتیازات ویژه این تعلیقات بیان مصادر و مآخذ بحث است. مصحح محترم در هر مبحث از امهات کتابهای فلسفی و عرفانی شاهد آورده و به آنها ارجاع می‌دهد که خود کمک قابل توجهی است به پژوهشگران این رشته از علم.

با وجود آنکه گاه قائل و گوینده کلام مشخص شده (ر.ک: ص ۲۲۵ و ۲۳۳) اما معمولاً مآخذ آیات شریفه و احادیث و اشعاری که در متن کتاب مورد استشهاد قرار گرفته‌اند، ذکر نشده است؛ مثل ص ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۸ و ۳۰.

در این تصحیح بعضی از عناوینی را که ملا صدرا -رضوان الله علیه- خود در حاشیه کتاب نوشته و در چاپهای قبلی حذف شده‌اند، آورده شده است؛ مثل صفحه ۴۰ و نیز صفحه ۴۲ که حاوی عنوان بحث در این چاپ وجود دارد ولی در چاپ قبلی ص (۲۵) وجود نداشت.

این تصحیح براساس نسخه‌های زیر که عموماً در کتابخانه شخصی حضرت استاد وجود دارند، انجام شده است:

۱- نسخه‌ای خطی که ۱۸ سال پس از وفات صدرالمآلهین نوشته شده است.

۲- نسخه‌ای خطی و کامل به خط حاج محمد طهرانی با حواشی «منه».

۳- نسخه‌ای خطی از جواهر و اعراض اسفار.

۴- نسخه‌ای خطی با تعلیقات حکیم ملاعلی نوری.

۵- نسخه‌ای چاپی با تصحیح مرحوم جلوه و تعلیقات ملاعلی نوری و ملا اسماعیل.

۶- نسخه‌ای چاپی با حواشی سید حسن شاه آل طعمه.

۷- نسخه‌ای چاپی با حواشی میرزا محمود آشتیانی.

۸- نسخه‌ای چاپی با حواشی میرزا محمد عراقی.

۹- نسخه‌ای چاپی با تصحیح و تعلیقات مرحوم آیه الله شعرانی.

از آنجا که جلد اول از این چاپ، مشتمل بر همان مباحث جلد اول از چاپ قبلی است، حدس زده می‌شود که این تصحیح نیز در حدود نه جلد باشد. ضمناً جلد دوم آن نیز حروفچینی شده و آماده چاپ و نشر است. امید آنکه هرچه زودتر دوره آن تکمیل و در اختیار علاقمندان قرار گیرد.

احمد هابدی

***

است. جلد اول کتاب (از چاپ رحلی قدیم) مشتمل بر ده مرحله است که سفر اول کتاب را تشکیل می‌دهد. جلد دوم جواهر و اعراض و مرحله یازدهم است. جلد سوم آن شامل الهیات بالمعنی الاخص، در ده موقف است. و جلد چهارم آن در احوال و اطوار نفس و معاد بوده که دارای یازده باب است.

کتاب اسفار نخستین بار در سال ۱۲۸۲ در تهران در چهار جلد رحلی به چاپ رسید و در سال ۱۳۷۸ در نه جلد به قطع وزیری و با حواشی آقاعلی نوری، حکیم سبزواری، آقاعلی مدرس، ملا محمد اسماعیل خواجوری، محمد بن معصوم هیدجی و علامه طباطبائی و با مقدمه محمدرضا مظفر -رضوان الله علیهم- چاپ گردید. پس از آن نیز چندین بار در ایران و بیروت تجدید چاپ شده است.

در این چاپ غلط و سقطهای زیادی وجود دارد که تصحیح آنها لازم است ولی مهمترین مطلب در تصحیح اسفار آن است که مطالب زیادی در این کتاب وجود دارد که نام گوینده آنها در متن کتاب نیامده و بعضی افراد این را موجب وهن اسفار قرار داده‌اند، اما حدس قوی آن است که صدرالمآلهین هر کلامی را که نقل کرده در حاشیه اسفار، نام قائل و مدرک آن را ذکر می‌کرده است، ولی هنگام استنساخ و چاپ، این حواشی نوشته نشده و از بین رفته‌اند.

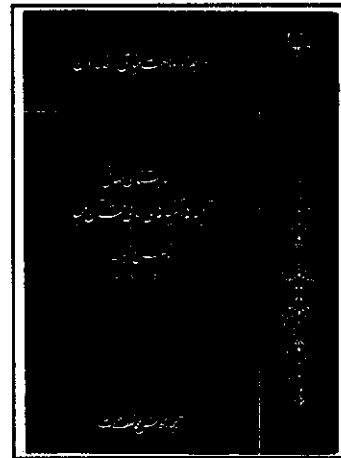
حضرت استاد علامه ذوالفنون آیه الله حسن زاده آملی بهترین و شایسته ترین فرد برای تصحیح این کتاب بوده‌اند، با وقوف کاملی که قطعاً به مصادر اقوال و آرا داشته‌اند، توانسته‌اند این نقیصه را برطرف کنند.

ایشان هنگام تدریس اسفار به تصحیح و مقابله آن با نسخه‌های متعدد پرداخته و نسخه‌ای صحیح و منقح از اسفار فراهم آورده‌اند. چاپ جدید اسفار علاوه بر دقت فراوان در تصحیح متن کتاب، تنها به حواشی حضرت استاد مزین است که با نام «مفاتیح الاسرار لسلاک الاسفار» در پاورقی صفحات قرار گرفته است. تعلیقات آیه الله حسن زاده بر اسفار از مجموع تعلیقات چاپ قبلی اسفار که از فلاسفه بزرگی چون مرحوم سبزواری و علامه طباطبائی بود، بیشتر است. در این تعلیقات، ارجاعات داخل متن کتاب از قبیل «سیاتی» یا «مضی» مشخص شده است (ر.ک: ص ۲۰۴ و ۲۰۵).

کم کم آغاز گشت. تا سال ۱۲۹۸۰ میلادی ترجمه قرآن به شصت و پنج زبان دنیا مورد شناسایی قرار گرفت و از آن تاریخ به بعد نیز ترجمه‌هایی به زبانهای دیگر پا به عرصه وجود گذاشت. لکن مسلمانان از گستره این امر مهم آگاهی چندانی نداشتند تا آنکه مرکز بررسیهای تاریخ، هنر و فرهنگ اسلامی «ارسیکا» در ترکیه در صدد ارائه کتابشناسی جامعی در خصوص ترجمه‌های معانی قرآن مجید به زبانهای گوناگون برآمد که حاصل آن «کتابشناسی جهانی ترجمه‌ها و تفسیرهای چاپی قرآن مجید به شصت و پنج زبان (۱۵۱۵-۱۹۸۰م) است. کتاب بر پایه تاریخ ترجمه‌ها فهرست‌بندی و در دو بخش ترجمه‌های کامل و ترجمه‌های پاره تنظیم گشته است در درآمدهای که بر بحث نگاشته شده است نخستین ترجمه‌ها با توضیح کافی در مورد منبع قول، مترجم و تاریخ نشر آورده شده آنگاه جدول آماری با تعیین پراکنش‌ترین ترجمه‌ها ارائه گردیده است و سپس ترجمه‌های گوناگون، تاریخ نشر آنها، تعداد صفحه، خط، نام مترجم، محل نشر و دیگر اطلاعات کتابشناسی آن در هر زبان معرفی گردیده است یکی از کارهای جالب توجه در این بخشها تعیین محدوده جغرافیایی زبان مترجم، لهجه‌ها و گروه زبان است. مترجم محترم بخش فارسی آن را تکمیل کرده است که جای تقدیر دارد این کار از آنجائیکه با همکاری افراد گوناگون از کشورهای مختلف به سامان رسیده است کاری درخور و شایسته است. مؤسسه قول تداوم کار تا ده سال از سال ۱۹۸۰ به بعد را داده است که مقدمه مترجم به تحقق و عدم تحقق این وعده اشاره‌ای نکرده است و در صورتیکه چنین وعده‌ای تحقق یافته در چه تاریخی دیده فارسی‌زبانان به جمال این اثر خواندنی و جالب روشن خواهد شد. مترجم محترم در مقدمه خویش به شیوه کار و نیز تغییرات لازم که در تنظیم آن در زبان فارسی گریزی از آن نبود اشاره کرده است. فهرست نام مترجمان در پایان کتاب کمک خوبی برای خوانندگان این اثر است. توفیق بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی و مترجم محترم را در ارائه آثار مفیدی از این دست را از خداوند بزرگ خواهانیم.

محمدعلی سلطانی

***

کتابشناسی جهان
ترجمه‌ها و تفسیرهای
چاپی قرآن مجید به
شصت و پنج زبان
(۱۵۱۵-۱۹۸۰م).

فراهم آورنده: عصمت
بنیارق - خالدان،
ترجمه و نگارش
محمدآصف فکرت.
(چاپ اول، مشهد، بنیاد

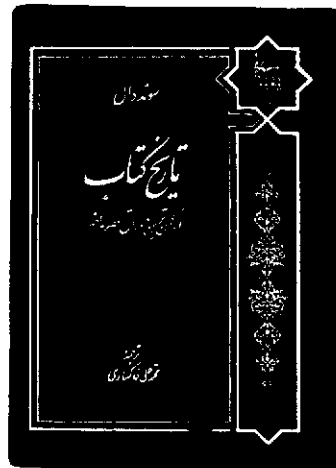
پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۳)،
ص ۳۵۹، وزیری.

سنت الهی بر این مقرر گردیده است که رسولان را به زبان قوم خویش ارسال کند تا حقائق الهی را تبیین کنند «سوره ابراهیم/۴»، دارندگان آن زبان که مخاطبان اولیه پیام هستند در آن اندیشه کنند «یوسف/۲»، اتهام کپی‌سازی از کتب دیگر منتفی گردد «نحل/۱۰۳» و با هدایت یافتن مخاطبان اولیه هسته اصلی تحول دینی پی‌ریزی شود.

قرآن نیز بر پایه همین سنت در منطقه‌ای عرب زبان بر پیامبری عرب زبان نزول یافت لکن با هدف هدایت جهان بشری «سبأ/۲۸» که مخاطبانی با زبانها و گویشهای گوناگون بشمار می‌آیند. تحقق چنین هدفی نیازمند ترجمه قرآن به زبانهای اقوام و ملل دیگر بود و مسلمانان با آگاهی از این نیاز کمر همت بسته و آن را به زبانهای گوناگون ترجمه کردند. قدم نخستین در این راه را چه در حد ترجمه شفاهی آن توسط سلمان فارسی و چه عرصه ترجمه مکتوب آن توسط ایرانیان برداشته شد و به دستور منصور بن نوح امیر سامانی این امر مهم تحقق یافت «ص ۳۳». این کار در پی خود بحث مهمی را در خصوص جواز و عدم جواز ترجمه قرآن بوجود آورد که در نهایت طرفداران اندیشه جواز ترجمه فائق آمدند و ترجمه‌ها

شکل کتابها و کتابخانه‌ها سخن به میان می‌آورد. بخش دوم کتاب مختص قرون وسطی است که در آن دوره میانه اول مسیحی، کتابخانه‌های بیزانس، تمدن اسلام و تأثیر آن بر غرب و اثری که ورود کاغذ به غرب توسط مسلمانان داشت مورد بحث قرار می‌گیرد اروپای کاتولیک و فعالیتهای راهبان در زمینه کتاب نیز از مباحث خواندنی این بخش است دوره شارلمان، کتابخانه‌های قرن دوازدهم تا چهاردهم، کتابخانه کلیسایی، و فور کاغذ در قرن پانزدهم، گسترش نسخ خطی و دوره اصلاح قسمتهای دیگر این بخش از کتاب است که در آن افزون بر پیگیری کتاب فنون و حرف مرتبط به کتاب نیز پی گیری شده است.

بخش سوم مربوط به پایان قرون وسطی است که چاپ در چین ظهور و کم کم در اروپا بویژه آلمان و انگلستان گسترش پیدا می‌کند. اوضاع اقتصادی ابتدای چاپ، پیشرفت هنر جلدسازی، هنر نویسندگی در دوره رنسانس، هنر جلدسازی و کتاب آرایی در قرن شانزدهم در پاره‌ای از کشورهای اروپایی تداوم بخش سوم کتاب است. قرن هفدهم که تصویرسازی کتاب، چاپخانه‌ها و شرکت‌های انتشاراتی تجارت کتاب و کتب چندزبانی پا به عرصه وجود می‌گذارند بخش چهارم کتاب آقای دال را تشکیل می‌دهد. قرن هجدهم که دوران لویی پانزدهم و زمان پیدایش سبک‌های گوناگون در جلدسازی صفحه آرایی، پیدایش کتابخانه‌های عمومی، بوجود آمدن دایرةالمعارفها و تکمیل صنعت کتاب است بخش پنجم کتاب را تشکیل می‌دهد که در آن تأثیر انقلاب فرانسه در امر کتاب نیز به بحث کشیده شده است قرن نوزدهم و بیستم فصل پایانی کتاب است پیدایش ماشین، هنرهای وابسته به کتاب، گسترش کتابخانه‌های عمومی، اهمیت یافتن تجارت کتاب، تنظیم قوانین مربوط به آن و دهها بحث دیگر در این بخش از کتاب آمده است مؤلف کتاب را در سال ۱۹۳۳ به زبان فرانسه نگاشته است کتاب به زبان انگلیسی و عربی ترجمه شده و گویا مترجم فارسی آن را از متن عربی ترجمه کرده است. ترجمه و ارائه چنین کتابی جای تقدیر دارد. لکن دو نقص بزرگ در کتاب همت اندیشمند کتاب آشنا را می‌طلبد که در راستای رفع آن قدمی بردارد نخست آنکه مؤلف به اقتضاء

تاریخ کتاب از کهنترین دوران تا عصر حاضر. سوند دال، مترجم: محمدعلی خاکساری. (چاپ اول، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲)، ۴۲۰ ص، وزیری.

انسان موجودی اجتماعی است از آغاز پیدایش درصدد انتقال خواسته‌ها، اندیشه‌ها و گفتنیهای خود بود. این نیاز وی را به ایجاد زبان رهنمود کرد. کم کم در طرق انتقال پیام به شیوه‌های جدید و ماندنی تری دست یازید و خط چه در شکل ابدایی آن و چه در شکل پیشرفته آن بوجود آمد. شکلها و تصاویر پیام‌رسان به حروفات تبدیل و کلمات تشکیل گشت و جمله درست شد. و انسان نوشتن را پیشه ساخت در ادامه، کتاب بوجود آمد و یکی از مهمترین تحوّل در حیات بشری تحقق پیدا کرد. این تحوّل کی و چگونه بوجود آمد؟ تاریخ کتاب و نگارش پاسخگوی چنین پرسشی است. در خصوص تاریخ کتاب آثاری تدوین یافته است که از آن جمله نوشته آقای سوند دال به نام تاریخ کتاب از کهنترین دوران تا عصر حاضر است. این کتاب در شش بخش تلاش دارد تاریخ کتاب را بررسی و معرفی کند. در بخش نخست تاریخ کتاب در دوره‌های باستان را مطرح می‌کند و در آن به کتاب در مصر باستان می‌پردازد سپس کتابهای چین باستان و آنگاه الواح گلی آشوریان را به بحث می‌کشد تاریخ کتاب یونان و روم باستان قسمت دیگری از این بخش را تشکیل می‌دهد و ادامه بحث را تا پیدایش کاغذ در چین پی می‌گیرد. در این بخش ضمن بررسی تاریخ کتاب از ایزاری که برای این منظور بکار می‌رفته و نیز شیوه و

محدوده‌های جغرافیایی تألیف خود را در فصول اخیر کتاب به روند امر کتاب در غرب اختصاص داده است و این امر در زمینه کار مسلمانان بفراموشی سپرده شده است که مناسب بود مترجم عرب زبان و یا فارسی زبان تا حدودی نقص را برطرف می‌کرد و دو دیگر اینکه از تألیف کتاب ۶۲ سال می‌گذرد و روند کار در این مدت و نیز کشفیات جدید در امر تاریخ کتاب بحتم کار تازه‌ای می‌طلبد که در راستای پیرایش کتاب لازم است سامان گیرد و از جمله مباحث جدید تأثیر شگفت کامپیوتر و نیز ترقیات امر چاپ در عرصه کتاب و فراهم آوردن آن است.

محمدعلی سلطانی

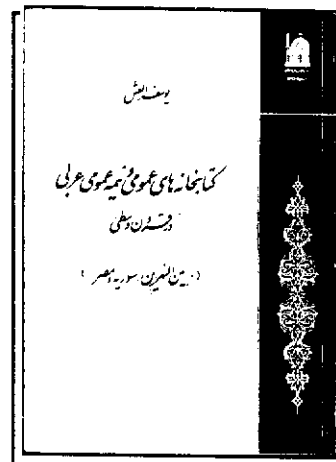
***

از جمله ابزار محقق بهره جستن از ماحصل تجربه و نوشته دیگر اندیشمندان است. اشتیاق و علاقه دست‌یابی به آثار دیگران و عدم تمکن تهیه آنها ضرورت ایجاد کتابخانه را مسلم می‌سازد. گرچه تاریخچه تأسیس کتابخانه را در اسلام باید در پی نزول وحی جستجو کرد چه که با نزول وحی و کتابت و استنساخ آن و بعد روی آوردن به ترجمه و نشر آن افرادی بدین منظور در مکانی گرد هم جمع می‌آمدند، که بعدها این مکانها به بیت الحکمه، دارالحکمه، دارالکتب، دارالعلم، ... و کتابخانه معروف شده شهرت یافتند.

در ابتدا این مکانها جنبه شخصی و نیمه عمومی داشتند و مؤسسين آن هم سلاطین و امرا بودند، ولی با گسترش فرهنگ اسلامی و تبیین احکام وقف؛ وقف کتاب و جایی برای جمع‌آوری کتاب برای استفاده اهل دانش جزء آرزوها و وصایای دانش‌وران و دوستداران دانش گردید.

تحقیق درباره کتابخانه‌های موجود و کشف دُرهای گرانبها و گوهرهای شب چراغ و معرفی آنها سند افتخار اشخاص گردید و موضوع پایان‌نامه‌ها قرار گرفت. یوسف العث سرپرست سابق مؤسسه فرانسوی تحقیقات عربی در دمشق تحقیق و بررسی کتابخانه‌های عمومی و نیمه عمومی عربی در قرون وسطی (بین‌النهرین، سوریه و مصر) را موضوع پایان‌نامه دکترای خود قرار داد. و در سال ۱۹۳۴م کار تحقیق و استخراج اطلاعات را شروع کرد. وی با صرف وقت بسیار زیاد و با همکاری مارک برژه و آندره ریمون و فهد عکام که از جمله محققان تاریخ اسلام هستند سختی و مشقات راه تحقیق را بر خود هموار کرده و این اثر نفیس و به جای ماندنی را به سامان رساند و برگ سبز دیگری بر لوح زرین تحقیق افزود. سعیش مشکور باد.

کتاب حاضر تحقیقی است پیرامون تاریخچه کتاب و تأسیس کتابخانه در تمدن عربی، مؤلف پس از شرحی درباره علاقه اعراب به کتاب و اهمیت آن در حیات تمدن

کتابخانه‌های عمومی و نیمه عمومی در قرون وسطی. (بین‌النهرین، سوریه و مصر) نوشته یوسف العث، ترجمه دکتر اسدالله علوی، چاپ اول، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲، وزیری، ۴۴۸ص.

از آنجا که قرآن کریم به قلم و نوشتن اهمیت بسیار داده است و به آن قسم یاد می‌کند، و احادیث ما نوشته‌ی علما را برتر از خون شهدا دانسته و کشته در راه کسب علم و دانش را شهید قلمداد کرده است. این نوع تعالیم اثر عمیق در روح جامعه اسلامی بجا گذاشته و دستمایه و انگیزه استنساخ و نوشتن و ترجمه شد.

ارتقاء سطح فرهنگ اندیشه و تفکر یک جامعه را باید در تحقیق آن دید چون بالندگی و رشد و مشی جهت کمال یک ملت در گرو عمل عالمان و قلم‌دانشوران و اهتمام مرشدان آن است. و لا عمل کالتحقیق (غرر الحکم و درر الکلم ۶/۳۵۳) را بدون ابزار نشاید چه که در هر فعلی درصد بالائی از موفقیت سهم ابزار و وسایل کار است؛

عربی به بررسی نخستین کتابخانه‌ها پرداخته و در همه جا فقط به تمدن و فرهنگ عربی اشاره می‌کند! راستی اگر نبود طلوع پرفروغ خورشید اسلام چه تمدن و فرهنگی بر اعراب حاکم بود؟! پس بجا بود که نویسنده فرهنگ و تمدن حاکم بر حوزه جغرافیای مورد بررسی و تحقیق خود را فرهنگ و تمدن اسلامی می‌داند. (همانگونه که در مقدمه مترجم ارجمند نیز آمده است)

کتاب حاضر مشتمل بر مقدمه، دو بخش و چهارده فصل است در مقدمه کتابخانه‌های عمومی به لحاظ عنوان طبقه‌بندی شده و اصطلاحات مربوط به آنها مورد بحث واقع می‌شوند. بخش اول تاریخچه پیدایش کتابخانه‌ها در سه فصل تدوین یافته است در فصل اول کم و کیف و چگونگی پیدایش دوره بیت الحکمه و نوع فعالیت‌های آن روشن گردیده همتا و نظایر بیت الحکمه و کتابخانه‌های نیمه عمومی معاصر آن به بحث کشیده شده است. عصر دارالعلم فصل دوم است که دارالعلم‌های موجود آن عصر از جمله دارالعلم فاطمیان مورد بحث واقع می‌شود. و بر تاریخچه وقف کتب نظری افکنده شده. در فصل سوم کتابخانه‌های ضمیمه و ابسته در بغداد و دیگر شهرهای بین‌النهرین سوریه و بغداد از جمله کتابخانه مدرسه نظامیه بررسی شده‌اند مؤسسين، کتابداران، کارمندان و ... معرفی می‌گردند. توصیف، عنوان بخش دوم است که از خصوصیات و ویژگی‌های مجموعه کتابهای مناسب برای وقف، و ویژگی‌های موجودی کتابخانه‌های عمومی، روش‌های وقف کتاب، طبقه‌بندی علوم، مکان و تجهیزات، کارکنان کتابخانه، عملکرد کتابخانه‌ها و نحوه امانت دادن کتاب بحث می‌شود.

پایان بخش کتاب فهرست منابع و مأخذ (عربی و غیرعربی)، اعلام (کسان)، کتابها و جایها و فرقه‌ها می‌باشد. در فهرست اعلام نام بیش از هشتاد کتابخانه مشهور آمده است که حاکی از عمق و ژرفای تحقیق (کار) است.

بدالله جتتی

***